

ANTONIO ROSMINI

PHILOSOPHIÁJÁNAK TENDENTIÁJA.

Nemcsak nálunk, hanem egyebütt is általánosan tapasztalt tünémeny, hogy az érdeklődés a philosophia iránt, nem áll kellő arányban a tényleges képzettség fokához. A képzetek és műveltek csak kis töredéke tartozik a philosophusok olvasóközönségéhez. Akad ugyan mindenütt a műveltség magasabb vagy alacsonyabb foka szerint több-kevesebb ember, ki a philosophia iránt érdeklődik, de sehol sem elegendő számmal. Ez talán vigasztalásunkra lehetne, ha a philosophia mindenütt kisszámú olvasóközönsége, nem volna mégis mindenütt nagyobb, mint nálunk. Viszonyaink között nem is lehet másként.

A magyar bölesészeti irodalom a többi cultur-népek philosophiai irodalmának színvonalán alul maradt; életét eddig úgyszólván csak a német philosophia gazdagon terített asztaláról hulló morzsákból tengette. Ujabban azonban oly előjelek tűnnek fel, még pedig mindnagyobb számmal, melyek philosophiai irodalmunk inferioritását bizonyító ezen fogyatkozásnak megszűnését helyezik kilátásba. Észrevehető ugyanis különböző irányú és a többi cultur-nemzetek philosophiáját is felölelő tevékenység; sőt törekvés önállóságra. Hála Istennek! akadnak már elolvasásra méltó, magyar philosophiai munkák is, és elolvasásra méltók maradnak, ha egyesek nem is vesznek róluk tudomást.

Ezen folyóirat jótékony hatása sem vonható kétségbe. Fennállása óta a specialis philosophiai erő kifejtésnek van legalább tere, melyen már eddig is sok és különféle jelentkezett, régi új világitásban, új régi alapon.

Egynek azonban, és éppen annak, mire okvetlenül van szükségünk, mégis csak híjával vagyunk. Nincs philosophiai olvasóközönségünk.

Bárgyúság vagy vakmerőség lenne egyáltalán megtagadni a művelt magyar társadalomtól akár az érzéket a philosophia iránt, akár

a philosophiai olvasmányhoz szükséges képzettséget. Meg van biz az, habár a közöny jege elég vastag és kelletténél többször hangoztatott azon phrasis, hogy a magyarnak a philosophia nem való és nem is kell. Volt rá eset, hogy a közöny jege elolvadt és ama phrasis dacára mégis mindenki philosophált; persze úgy ahogy. Csak vissza kell gondolni azon hatásra, melyet nálunk Renan „Jézus élete“ idézett elő. Tehát a dolgok jobbrafordultához meg vannak a nélkülözhetetlen előfeltételek, az érzék és a képzettség. Nincs más hátra, mint komolyan hozzálátni a philosophia, a civilisatio ezen legszebb virágának, az acclimatisálásához. Philosophia nélkül egy civilisatioja fokozására törekvő nemzet sem lehet. Ezen folyóirat lapjain volt már alkalmam ennek constatalására. A történelem bizonyossága szerint mindig civilisáltabb azon nemzet, melynek philosophiai irodalma gazdagabb, és civilisálatlan az, ha külső existentiájának szemet kápráztató fénye van is, melynek bölesészeti litteraturája nincsen. Causalis nexus ez.

Philosophia már az, mihelyt az ember, nem érvén be többé a lét pusztá tényálladékaival, a létet okszerűségében, majd észszerűségében is meg akarja ismerni. Minél tovább ér ebben valaki és általa a társadalom, annál mélyebb és fenségesebb eszmekörre tesz szert; és minél inkább az, a szerzett eszmekör, annál erősebb lesz visszahatása is úgy az egyedi, mint a társadalmi élet viszonyainak alakulására. De az ezen visszahatás alatt megalakult élet, összeségében épen a civilisatio; mely ennél fogva annál magasabb, minél mélyebb és fenségesebb a szerzett eszmekör és intensivebb ennek visszahatása mind az egyed, mind a társadalom életének nyilvánulására. Egyedi, nemzeti, és emberiségi érdek követeli tehát általánosítását és belterjesebb tételét azon tevékenységnek, melynek eredménye fenségesebb és mélyebb eszmék megvillanása; mert ezen eszmék szövétnekké válnak, melynek világa előtt oszlik az ismeretlen birodalmának — teremtményekül nekünk is szülőházánk — titokzatos sötétsége. Ezen szövétnek legdrágább kincsünk. Megmérhetetlen ideig e sötétben végzett kimondhatatlan munkába került, míg az ember meggyujthatta és világánál maga körül tekinthetett. Amit reszkető fényénél látott, a sötétből feléje meredő alakok, kezdetben rémülettel töltötték el, majd — a világosság növekedvén — megismerkedett velük, és az ismeret-

tel megjött egyszersmind a bátorsága is, hogy erejét rajtuk és ellenük megpróbálja.

Tág immár az emberi tudás által bevilágított terület, de a munka távrolról sincsen még befejezve. Fölös számmal vannak még ezen területen is sötét partie-k, melyeket a létalakulás vagy gyöngén, vagy egyoldalúan, vagy épen meg nem világított tömbjei képeznek. Mind megannyi labyrinth, de mint most már biztosan tudjuk minotaurusok nélkül.

És ha a philosophiától mindent tagadnánk el ennek az egynek kivételével: hogy megszabadítja az embert a minotaurusoktól való rettegéstől, — már ez az egy is méltóvá tenné a képzetek és műveltek egész figyelmére, föltéve, hogy kívánják annak a tudásnak általános elterjedését, hogy emberáldozatot szedő szörnyeteg csak egy van: a tudatlanság. Fájdalom, vannak még mindig olyanok, kik ezt nem kívánják, sőt ellenzik. De épen ez teszi szükségessé mindazok egyesülését, kik a philosophia mindent felülmúló jelentőségéről fogalommal bírnak és a szó legnemesebb értelmében vett humanismus őszinte barátjai: hogy egyesült erővel védjék meg mind a philosophiát, mind a humanismust a néha nyílt, néha álcázott, de mindig veszedelmes támadások ellen.

Azonban a védelem csak úgy lehet sikeres, ha sokoldalú gondolati kölesönhatás élénk eszmemozgalmat idéz elő; mert csak az élénk eszmemozgásban nyilvánuló sokoldalú kölesönhatásból lobban fel a mélyebb belátás lángja, valamint a szikra acél és koha összeütődéséből.

De miként lenne az annyira szükséges élénk eszmemozgalmat biztosító sokoldalú kölesönhatás előidézhető? Úgy vagyok meggyőződve, hogy bizonyára nem a philosophiai fejtegetés azon módjával, mely úgy a gondolati mélységet, mint annak hiányát a nyelv és irály érthetlenségével takarja; még kevésbé az úgynevezett „ismertetések“-kel, melyekből a fukar kritikus miatt rendszeren a legérdekesebb marad ki, t. i. az ismertetett rendszer vonatkoztatása az életre. Már pedig annak feltüntetése nélkül mennyiben szolgálhatnak vagy nem szolgálhatnak valamely rendszer tanai compassul az élet tengerén, mentő deszkául hajótörés esetében: a legfinomabb kritikai éllel irt ismertetés is meddő marad, ha egyébiránt az ismer-

tetett rendszer következetessége szigorúságával, világnézlete nagyszerűségével, apperçu-i szellemességével imponál is.

Az a nézetem, hogy, ha egyáltalán valami, úgy csak a bölcsészeti principiumok vonatkoztatása az élet jelenségeire érthető nyelven képes a műveltek többségének érdeklődését a philosophia iránt felkelteni.

„Greift in's Leben! wohin ihr greift, da ist's interessant.“

Ezen vonatkoztatásra azonban a rendszeralkotó nagy elmék csak kivételképen érnek rá, minthogy a rendszeralkotás egymaga is teljesen veszi igénybe az alkotó szellem erejét. A principiumok és tanok vonatkoztatása az életre azok feladata, kik önálló alkotáshoz elegendő erővel nem, de valamely systema megértéséhez és megítéléséhez szükséges képességgel igenis birnak, melyet maguknak vagy hajlamaikat követve, vagy foglalkozásuk révén, másoknál inkább szerezhettek meg. Ezek közvetítése sohasem felesleges; mert a philosophiai rendszerek megértése és megítélése, az élet alakulásában nem mindenki által végezhető tanulmányt követel, minek következtében azok, kik ezen tanulmányt nem végezheték, azon előnyöktől esnének el, közvetítés nélkül, melyeket a gondolati tevékenység intenzitásának és színvonalának emelése mindenkor biztosít.

És a közvetítés szerény szerepére vállalkozónak — úgy hiszem — nincs arra szüksége, hogy mind a kilenc múzsa segítse és hogy szelleme oly kimeríthetetlen legyen, mint Amalthea bőségszarva. Az olvasóközönség inkább hálás mint kritikus, föltéve, hogy az olvasás fáradságával csak némi szellemi nyereség jár; és korántsem kívánja a tárgyalás azon tökélyét és közvetlenségét, melyet akár Plato, akár Xenophon symposion-jában esodálnunk kell.

Ámde a hiúság és önszeretet sok bajnak az oka. Van akárhány, ki azt hiszi, hogy ő is rendszeralkotásra hivatott nagy szellem, ha valamely valóban nagy elme gondolatmenetét némileg követni és valahogy megérteni képes. „Ex fumo dare lucem cogitat.“ És a helyett, hogy az ilyenek a közvetítés szerény, de hasznos munkájánál maradnának, világgá bocsátanak rendszereket, melyeknek a pengétlen és nyélnélküli kés értékével bíró tartalma a művelt közönségnek itt kisebb, ott nagyobb, de mindenütt tapasztalható antipathiáját a philosophia irányában souverain megvetésig fokozza.

Azonban lehetséges-e actualis érdekekkel ugyan bíró, de köznapi életjelenségekre a philosophia magas elveit és mély tanait vonatkoztatni és ekként a szellemi fejlődés niveau-ját emelni? A kérdés igenlése talán paradoxonnak tűnhetik fel, de nem az. Minden philosophia az élet fejlődésében nyilvánuló, a lét ok- és észszerűségét kutató, tehát a legmagasabb tárgyra irányuló gondolati tevékenység eredménye; mint ilyen kell, hogy egy részt vonatkoztatás következtében emelőleg hasson az élet alakulásaira, másrészt, hogy velük összeköttetésben legyen, még ha oly távol állanak is tőle, hogy az összekötő szálát, hosszúsága, kuszáltsága és finomsága miatt csak a legtürelmesebb és legélesebb elméjű kutató veszi észre.

És annak a tudata, hogy a philosophia a szellemi életfejlődés egyik hathatós eszköze, talán sehol sem volt oly határozott, mint Olaszországban azon bölcész korában, kinek philosophiáját főleg azért választottam igénytelen értekezésem tárgyául, mert bennünket igen közelről érdeklő folyományai vannak.

Rosmini korában Italia illetékes körei a philosophiában nemcsak a szellemi élet regenerálását, hanem a külső existentia tényezőinek szebb jövőt biztosító ujjaalakítását is előkészítő eszközt láttak.

Kora törekvéseinek Rosmini egyik kiváló factora, ki a szent meggyőződés ünnepi komolyságával és a valódi tehetség öntudatával fogott kitűzött életfeladatának megoldásához.

Tévedésektől az ő rendszere sem ment; de meddő sem maradt. Amire törekedett, nem új, de avult sem.

Ha az olasz philosophiai tevékenységet magunkhoz közelebb látnók, Rosmini bölcészetének kritikája talán indokolt lenne. De az olasz bölcészet sokkal távolabb esik a magyar közönségtől — legalább a közönséges vélemény szerint — semhogy merőben felesleges vállalatnak ne tűnjék föl oly olasz philosophus rendszerének kritikája, kinek nevét is alig ismerik Magyarországon. Kritikára tehát még akkor sem vállalkoznám, ha alapos ismerője is volnék az olasz philosophiának általában és Rosmini bölcészetének különösen. De nem vagyok az. Véletlen műve, hogy Rosmini rendszerével megismerkedtem. És nem is a rendszer mint olyan keltette fel figyelmemet és érdeklődésemet, hanem a cél, melynek érdekében teremtője megalkotta. Ennél fogva nem annyira azon kérdéssel akarok foglalkozni, miben áll és mit ér Rosmini rendszere? — ezt nálam hivatottabbak

végezték már*) — mint inkább azzal, mit akar? És ennek tárgyalását azért tartom időszerűnek és actualis érdekűnek, mert oly jelenségeket vélek nálunk észrevenni, melyek megítélésében Rosmini philosophiai nézetei becsülendő kalauzul szolgálhatnak. Azonban tudva azt, hogy az élet fejlődéséből eredményként szükségképen előálló jelenségek abstract kritikai megítélése mindig terméketlen, ha nem is indokolatlan: nem annyira magukra a jelenségekre akarok reflectálni, mint inkább arra, mi lenne a teendő ezen jelenségek felmerülése következtében. És ehhez a jogot, úgy hiszem, senkitől sem lehet megtagadni; tekintet nélkül arra, ért-e joga gyakorlásához vagy nem? Mint minden subjectiv vélemény, úgy az enyim is téves lehet; készséggel ismerem be. Nem approbálása szintén kinek-kinek áll jogában; de nem a kételkedés a fölött, hogy nyilvánításában nem a legjobb akarat vezérelt.

A.

Úgy az individumok, mint a nemzetek életében vannak epochák, melyekben azon belátás hatása alatt, hogy a multban akár az akkori akadályok, akár az akkori inertia következtében mulasztás történt: a tevékenység soha végkép el nem alvó ösztöne fölébred és az elmulasztottak utánpótlására irányuló, fokozott tevékenységben nyilvánul. Az ilyen tevékenység nem mindig éri el célját, de sohasem marad eredmény nélkül. Olaszországban I-ső Napoleon zsarnokuralmának bukása és a nyomába lépő revolutionalis forrongás elnyomatása után jelentkezett, megindítván a napjainkban sem befejezett processust, melynek végkifejlése nem lehet más, mint Italia teljes politikai és culturális regenerálása.

Ezen folyamatban a philosophia képezte a leglényegesebb elemek egyikét mint a szellemi élet nyilvánulásának sublimatuma. De nem volt elkerülhető az sem, hogy ezen, az egész olasz nemzeti életet felforráló mozgalomban ne kerüljenek felszínre oly tendenciák, melyek a szellemi ujjászületést inkább hátráltatták mint előmozdították. Mindazáltal ez semmit sem von le a mozgalmat vezető férfiak érdeméből; mert belátták, hogy nemzeti regeneratio csak úgy lehet-

*) Ki az olasz bölcsészettel közelebbről akar megismerkedni, ne hagyja olvasatlanul Dr. Karl Werner „Die italienische Philosophie des neunzehnten Jahrhunderts“ című munkáját. Első kötete, melyből értekezésemhez a szükséges adatokat vettem, Rosminivel és iskolájával foglalkozik.

séges, ha célja művelődési missio teljesítése. Igaz, hogy ezen belátás hiányának esete mindenütt lenne magyarázható, csak a nagyszerű történelmi multtal bíró Italiában nem.

Felső Olaszország volt az önmagáhozterés helye és a nemzeti öntudat visszanyerését célzó törekvés kiindulási pontja. Itt keletkezett oly irodalmi tevékenység, mely élénken ölelte föl mindazt, miben a nemzeti szellem kifejezést és alakot nyert. A nemzeti geniust megtestesítő nagyságok eszmekörével való érintkezés üdítő hatása alatt, fejleszteni kezdték a nyelvet, hogy formái a nemesített aesthetikai izlésnek megfelelő szellemi tartalom befogadására méltók legyenek. A költői alkotások a historicus népeletben gyökereztek, melynek változatos alakulása az érdekes motivumok egész tárházát szolgáltatva a poeticus conceptionak. Költői és philosophiai conceptio közt közeli rokonság lévén, a poeticus alkotás mellett a philosophiai téren is csakhamar oly törekvések érvényesültek, melyek a specificus nemzeti culturélet restaurálására irányuló mozgalom számára szilárd szellemi alap és támasz létesítését célozták.

Minthogy azonban a multban az olasz cultur-élet összes ideáljai az élettevékeny katolikus hitbéli meggyőződésből fakadtak: a századunk első évtizedeiben a nemzeti cultur-élet restaurálása végett megindított mozgalom entelechiájának is, a katolikus hitbéli meggyőződés keretén belül kellett maradnia. Ezen keretet az újjáalakítási mozgalomból kinőtt philosophia sem lépte át és ennélfogva kifejezése nem lehetett más, mint a katolikus gondolkodás által magát közvetítő idealismus.

De midőn ezen idealismus nemzetpolitikai aspiratiókkal vegyült, a megindult fejlődés oly tényezőt nyert, melynek érvényesülése végre belső conflictust idézett elő a nemzet állampolitikai és vallási öntudata közt. A szakadás pedig az egyházi és politikai Itália között, szükségképen teremtette meg az egyházi és világi philosophia ellentétét is.

Rosminit a keresztyén-katolikus gondolkodás és érzés apologetájává neveltetése, hajlama és hivatása avatta; kinél senki sem volt inkább meggyőződve a kor cultur-élete regenerálásának szükségéről keresztyén szellemben, hogy ebben a társadalom panaceát nyerjen a vallást és erkölcsöt veszélyeztető befolyások és a rendezett társadalmi viszonyok alapjaira támadó törekvések ellen.

A keresztyén gondolkodás és érzés egész lényét hatotta át. Jelleme ethikai tartalma vallásos nézeteiben gyökerezett. A vallásos ethost a katolikus keresztyénség formáiban fogta fel, melynek megdönthetlenségéről gyermekkorától volt meggyőződve. Külső élettevékenysége hű kinyomata belső személyiségének.

Rosmini philosophiai működése két irányban történt; az egyikben az olasz bölcészet önállósítására, a másikban az egyházi vallás-traditio és a modern tudományos öntudatosság közt felmerült ellentét kiegyenlítésére törekedett. A jelzett két irányban kifejtett munkássága úgy viszonylik egymáshoz mint a planirozás az építéshez.

És akárhogy vélekedjék is valaki törekvéseiről, semmiképen nem vitatható el tőle, hogy úgy az egyház, mint a philosophia elismerésére teljesen méltó, tekintve a komolyságot és képességet, melyet kitűzött feladatának megoldásában tanusított. A gondolkodás cultusa nemcsak egyedi és nemzeti, hanem egyszersmind emberiségi érdek is lévén, — az ezen érdek előmozdítását célzó törekvések mindenkor solidaritásban vannak, ha különböző politikai, nyelvi és vallási határok közt nyilvánulnak is. Innen a kötelesség kiváló alkotásokat megbecsülni, és velük foglalkozni, ha optikailag távol is állanak tőlünk.

I.

Ha valamely nemzet szellemi életének önállósítását eszközölni akarja, mindenekelőtt meg kell szabadulnia azon idegen elemek befolyásától, melyek specificus tulajdonságainak érvényesülését akadályozzák és gondolkodásának a nemzeti jelleggel meg nem egyező irányt adnak. Ez annyira szembeöltő igazság, hogy sem felfödözésére sem belátására nem kell valami nagy szellemi erő.

Ahhoz sem férhet kétség, hogy az emancipálást az idegen befolyás alul semmisen mozdítja elő hathatósabban mint egyrészt mind annak mélyebb és öntudatosabb feldolgozása, mi a nemzeti cultur-életben sajátlagos nemzeti jellegképen kifejezést nyert; másrészt mindazon szellemek eszmekörének tüzetes tanulmányozása és megújítása, melyek által a nemzeti genius legtisztábban nyilatkozott.

Ami áll az egészről, áll a részről is.

Midőn tehát Olaszországban a philosophia önállósításán és nemzetivé alakításán fáradoztak, multhatatlanul szükségessé vált, egyfelől azon idegen elemek eltávolítása, melyek a célba vett munkát akadályozták; másfelől ki kellett válogatni azon férfiakat és velük a szellemi kapcsolatot helyreállítani, kiknek eszmeköre a multban leginkább egyezett az olasz nemzeti gondolkodással. Idegen elem pedig fölös számmal volt található az olasz cultur-életben, az európai művelődés solidaritásának számtalan szerteágazó szálainál fogva; és a kincset, melyet a multnak a nemzeti gondolkodást híven kifejező nagy elméinek eszmeköre magában foglalt, a feledés sűrű fátyola takarta, azon emberi gyöngeségnél fogva, hogy a jelen ezer apró érdekei, könnyen feledtetik el velünk legnagyobb jótevőinket is.

Különösen a XVIII-ik századbéli francia és angol bölesészet gyakorolt Italia cultur-életére oly mély hatást, hogy ezen hatás következményeinek kiküszöbölése előtt, az olasz szellemmel congeniális philosophia megalkotására gondolni sem lehetett. Mert míg felső Olaszország művelt köreiben a francia sensismusra támaszkodó bölesészek világnézlete volt irányadó; addig Délitáliában, főleg egy kiváló író közvetítése segítségével, a skót iskola foglalt tért.

Ezen idegen philosophiák meggyökerezése, megszakította az olasz bölesészeti traditio folytonosságát.

Az olasz cultur-élet ekként alakult viszonyai között sehogysen történhetett másként, mint hogy oly férfiú mint Rosmini, ki nemcsak törekvése célját látta tisztán, hanem az elérésében használható eszközök felől sem volt kétségben: polemiára érezte magát indíttatva mindazok ellen, kik az idegen befolyás alatt keletkezett divatos, de az ő meggyőződésével ellentétes elveket és nézeteket propagáltak.

És amint meg tudta tartani mindenkor a tudomány komolyságához illő hangot, ép úgy értett ahhoz, hogyan kell irgalmatlan gúnnyal az ellenfél tételeit tönkre silányítani, mihez még az is járult, hogy már átgondolt és álláspontjához viszonyított dolog kifejtésében nem zavartatta meg magát egykönnyen. Mindez félelmetessé tette kritikáját, célzait meg előmozdította.

Polemiájának kritikái éle azonban nemcsak az olasz philosophiai téren mutatkozó, szerinte téves és káros irány ellen fordult, hanem tájékozást szerezvén magának a philosophiai gondolkodás Europa ki-

váló cultur-nemzeteinél nyert főalakjairól, hatásukat hazája bölcsészeti fejlődésére egyenesen és közvetlenül világította meg. Ezen hatást nem kárhoztatja feltétlenül; sőt részben üdvösnek is tartja. Kimutatja ugyan mit és mennyit vesztett az olasz philosophia nemzeti jellegéből az utolsó másfél század alatt, idegen tanokhoz meggondolatlan simulása és idegen elemek könnyelmű befogadása által; de egyszersmind beismeri, hogy vannak az idegen philosophiákban oly elemek is, melyeknek átvétele, amennyiben hatásos erjesztő anyagot képeznének, nemcsak nem veszélyes az olasz bölcsészet jellegére nézve, hanem kívánatos.

Rosmini polemiai és kritikai irodalmi tevékenységével, reactiót akart kelteni a corruptiv külföldi befolyás ellen. Ezzel azonban a feladatot csak felében tartotta megoldottnak. Alapos tanulmányai ugyanis arról győzték meg, hogy az olasz philosophiai szellem ujjászületése és önállósítása csak úgy történhetik meg, ha az idegen befolyás legyőzését és kiküszöbölését visszatérítés követi az ősitáliai bölcsészet forrásaihoz. Nem egymaga sürgette az ősi bölcsészeti hagyaték megújítását, nem is legelőször. Előtte más, vele együtt többen jutottak annak belátásához, hogy az olasz philosophiai szellemnek szüksége van a benső érintkezésre a mult nagy geniusaival. De míg a többiek tétováztak, Rosmini meglepő következetességgel jelölte meg a kitzűzött célhoz vezető ösvényt. Ugyanis jogosan tételezhetvén azt fel, hogy az olasz philosophia lényegét és jellemét illetőleg az ő nézete az általános elfogadott Itáliában: a nemzeti philosophiának újból való megalapítását és önállósítását csak úgy tartotta lehetségesnek, ha a bölcsészeti törekvésnek iránya idealisticus, keresztyén és specificusan katholicus lesz. Ennélfogva mulhatlanul szükségesnek nyilvánította a benső érintkezést első sorban a középkori speculációval általában, azután pedig főleg azon katholicus nagy gondolkodók doctrinájával, kiknek szelleme Dante fenséges költeményét lengi át. Egyik munkájába illesztett nagyérdékű digressio tárgya, annak kifejtése, hogy az ősitáliai bölcsesség jellege mindig hierosophiai volt és hogy ennek következtében a restaurált itáliai bölcsészet is csak hierosophiai alapon nyughatik. Ezen irányvetet Rosmini annyira híven követte philosophiai alkotásában, hogy ennek tudatában rendszerét coincidensnek tartotta aquinoi Tamás tanának scholastico-peripatetikus hüvelyéből kibontott speculativ tartalmával.

II.

Kétségtelen, hogy a bölesészeti fejlődés niveau-ján álló rendszer megalkotása oly szellemi erő igényel, minőt az istenek csak kegyeltjeiknek adnak osztályrészül. Amennyiben pedig korunk philosophiai fejlődésének egyik szembeötlő jellemvonása, hogy a teremtő speculatio fölé a történelmi tárgyalás került: sokan ebben a philosophiai kiéltőség és elerőtlenedés symptomáját látják.

Igazuk lehet.

Mindazáltal a philosophálás forrásainak végleges kiapadásától tartani, legalább is korai aggodalom lenne; mert in ultima analysi tökéletesen mindegy lévén mit tárgyal a bölesészeti irodalom, ha az olvasót böleselkedésre bírja: a bölesészet történelme iránti praevaleáló érdeklődés még javára is válhatik a philosophiának, ha épp úgy teremkenyíti meg, mint más korok érdeklődése más tárgyak iránt.

Századunk első felében a XVIII-ik század philosophiájának utóhatása által létesített ellentét hit és tudás között, mit Baader a kor scandalumának nyilvánított, éles körülvonalozottságával kötötte le a gondolkodók figyelmét és adott irányt a bölesészeti tevékenységnek, mely természetszerűen mindég a kort leginkább érdeklő kérdések megoldására törekedik.

Közhely ugyan, de igaz, hogy actiót reactió követ. Midőn tehát a hit és tudás közt az ellentét felmerült, mindazok előtt, kik ezen ellentétet tudományosan igazoltnak el nem ismerhették: égető szükségességesnek kellett feltűnni a bölesészetet és cultur életet a keresztyén vallásosság szellemében regenerálni.

Olaszországban talán Rosminit hatotta át ezen szükség érzelme leginkább. Meg volt arról győződve megingathatatlanul, hogy a hit és tudás közt ellentét valósággal nem lehet és hogy csak tévedésből eredő látszat, amit annak tartanak, melynek ködképpen szét kell oszolnia, mihelyt a gondolkodást a valódi philosophia napja, a keresztyén vallásosság világítja meg.

Ezen meggyőződése határozta meg úgy felfogását a philosophiáról általában, mint rendszerének tendenciáját.

Rosmini szerint a philosophia feladata a törekvés az igazság megismerésére. De ezen törekvés hiábavaló lenne, ha az igazság mint élettevékeny hatalom nem léteznék. Létezése azonban kétségtelen.

Nyilatkozik úgy az emberiség összéletében, mint az individuum időhöz kötött létében; ott mint a történelmi fejlődés igazgatásának, itt mint a vallási felvilágosulás isteni hatalma. Az intellectiv megismerés csak hathatós befolyása által jöhet létre. Minthogy pedig az emberi létnek általában és az egyes magasabb szellemi élettevékenységének különösen, lényeges feltétele az isteni praesentiának hathatós hatalma: az igazság megismerésére törekvő philosophiának multhatatlanul vonatkozásban kell lennie a vallással és keresztyénséggel, mint az isteni igazság szellemének és hatalmának élő kinyilatkoztatásával. Ennélfogva a helyesen felfogott philosophia semmiképen sem adhatja az emberi élet oly magyarázatát, mely a vallással általában és a keresztyénséggel különösen ellenkezik; nem lévén egyéb teendője a vallásban és keresztyénségben rejlő igazság világosságának felfogásánál és olyatén értelmezésénél, hogy ezen igazság a helyes gondolkodási törekvés isteni jóváhagyása és complementuma.

Az ember értelmi képessége az érzéklési tehetségtől specificusan különböző szellemi organum az igazság megismerésére. Minden, ezt megkülönböztetni nem tudó philosophia hibáz, ha következetlenül el is fogadja a lélek halhatatlanságát. Az intellectus és az érzéklési képesség közötti különbség elismerése, képezi Pláto és Aristoteles óta, minden jobb philosophia ismertető jegyét. Az érzéki és szellemi viszonya egymáshoz, csak a kinyilatkoztatás alapján és a vallási megismerés világában határozható meg helyesen. Tájékoztató útmutatásukat nem nélkülözheti egy philosophia sem, mely tévedéstől ment akar maradni.

De valamint az intellectust az érzéklési képességgel összezavaró sensisticus, úgy azon philosophia is téved, mely a bölesészeti tantraditiót mellőzván, kizárólag subjectiv alapra helyezkedik, mert a philosophia helyes felfogása elutasíthatatlanul követeli az egyházi tantraditio mellett kifejtett és vele részben összenőtt bölesészeti tantraditio figyelembe vételét is, ha egyébert nem, úgy legalább a philosophiai fejlődés folytonosságának érdekéért. Nem lévén a helyesen felfogott philosophiának semmikor a feladata új, addig ismeretlen igazságok felfödözése, hanem csak azon igazság szellemi áthatása és folyton tökélesedő megértése, mely az összes civilisált emberiség traditionalis örökségét képezi: sehogysem hagyhatja tekintet nélkül azt, mit a mult századok nagy gondolkodói létesítettek.

Rosmini szerint tehát a philosophia nem egyéb észszerű verificatiójánál a civilisált emberi társadalomban általánosan nyilvánuló gondolkodásnak.

Ezen felfogás szabta meg élete munkájának célját. Ezen cél: egyfelől irtó háború a tévedés ellen, melyet a sensismus és subjectivismus két főformájának subsumál; másfelől az általános emberi gondolkodásban meglevő igazsági ismeretek összefoglalása oly systemába, mely ezen ismeretek összefüggésének kitüntetése mellett egyszersmind alkalmas lenne valamennyi alárendelt vagy leszármaztatott specialis tudománynak alapul, a theologia tudományos művelésének pedig biztos támaszul szolgálni; a theologia és philosophia viszonyát egymáshoz úgy értelmezve, hogy a bölcsészet önként szegődik a theologia szolgálatába, mi természetesen a theologia felsőbbségének elismerését implicite magában foglalja.

A philosophia és theologia viszonyának ezen felfogását Rosmini tüzetesen indokolja. Ime indokolása röviden.

A hit isteni igazsága önmaga által van megokolva, és oly ismereteket foglal magában, melyeket a magára hagyott emberi ész soha el nem érhet. Azonban a hit igazsága nemcsak hogy nem akasztja meg az ész szabad használatát, hanem inkább új objectumokat nyújt a philosophiai gondolkodásnak. Ezen objectumok az Istentől épen oly közvetlenül adottak, mint a természetes ész által megközelíthető egyéb objectumok; sőt amazok, emezeket kiegészítik. A theologia tehát az ész szabad használatát éppen nem korlátozza, nem is akasztja meg; inkább tágítja a philosophiai gondolkodás körét. Kétségtelen, hogy a theologia az emberi felfogást felülmuló igazságokat tartalmaz, — hiszen léte végtelenségében tisztára felfoghatatlan előttünk maga az Isten, — de oly igazságokat is tanít, melyeket a philosophia másutt is talál és igazságokul elfogadni kénytelen. Azért azonban a hitigazság megmarad annak, ha a természetes ész be is tudja bizonyítani. A hit önkéntes és hozzájáruló meghajlás a magát kinyilatkoztató Isten tekintélye előtt tekintet nélkül ezen auctoritás megismerésének útjára és módjára, miért is ratiocinationa szüksége nincs; a philosophia meg az emberi tudás utolsó alapjait felkereső tudomány, mely a felkutatott alapokból következtetéseket csak ratiocinatio által vonhat le. Az emberi ész korlátoltságánál fogva, mysteriumokra akad úgy a természetes, mint a természet fölötti világrendben; de a hit mysteriumaiba

a hit isteni világánál mélyebbre és mélyebbre hatolhat az emberi ész, míg végre a világosság kiapadhatatlan forrására talál.

Ekként értelmezte Rosmini philosophiai munkásságának célját, melyhez azután egész élettevékenysége híven alkalmazkodott.

Azonban nem különböztetvén meg a philosophiai megismerést a theologia megismerési módjától, philosophálása nem annyira a keresztény hitigazság speculativ értelmének aléépítése, mint inkább a theologiai tudás tartalmának tájékoztató kifejtése.

Mindazáltal Rosmini philosophiai alkotása nemcsak történelmi, hanem actualis érdekekkel is bír; mert egyrészt kiváló tájékoztató a hit és tudás korántsem elenyészett ellentétének megítélésében; másrészt jó tanácsadó oly törekvések irányának megállapításában, melyek célja a cultur-élet kiépítése. Amennyiben pedig Rosmini philosophiája kétségtelenül az, annyiban ismertetése — már amilyen olyan — talán még sem egészen indokolatlan; mert elfogulatlanul alig állitható — jóllehet eddig elért sikereink tiszteletre méltók, — egyrészt az, hogy philosophiai fejlettségünk már annyira megállapodott, hogy korunk nagy ellentéteinek megítélésében tájékoztatóra többé nem szorul; másrészt az, hogy culturtörekvéseink oly határozott irányuak, hogy minden tanács felesleges. És ha ez nem állitható, akkor Rosmini philosophiai tendenciájának ismertetése szinte befejezetlen maradna, ha legalább futólag nem történnék reflectálás arra, használhatunk-e valamit viszonyaink közt Rosmini életmunkájából?

B.

Annak a belátása, hogy teljes cultur-élet végre philosophia nélkül nem alakulhat, nálunk is ébresztett törekvéseket, melyeknek célja nyilván a philosophiának beillesztése szellemi életünk fejlődésébe, mint a legfontosabb tényezők egyikének. Ezen törekvéseket a philosophia minden őszinte barátja csak elismeréssel és örömmel fogadhatja; elismeréssel azért, mert az út, melyen haladni kell, töretlen és járatlan; örömmel azért, mert kétségtelenné tesz, hogy nem tartozunk azon nemzetekhez, melyeknél a gondolat fenséges cultusa hivekre nem található.

Azonban bármennyire örvendetések és elismerésre méltók is a philosophiai téren nálunk jelentkező törekvések: a cél elérését mégsem helyezik annyi biztossággal kilátásba, mint a mennyit philosophiai

fejlődésünk elmaradottsága mellett kívánnunk kell. Nem azért, mintha nekünk is, mint az olaszoknak, Rosmini korában, előbb meg kellene szabadulnunk törekvéseinket akadályozó, gondolkodásunkat hamis irányba terelő idegen elemek befolyásától; sem azért, mert nekünk nincs, mint más nemzeteknek, a multban oly nagy gondolkodónk, kinek eszmekincséből szükség esetében merithetnénk. Nem, egyelőre, legalább a philosophiai téren nálunk sem idegen elemek kiküszöbölésére, sem specificus erőforrásra nincsen szükség. De mire? Arra, ami Olaszországban az újjászületési mozgalmakban, a bennük részvevők jelleme, gondolkodása és hivatása különbözőségének dacára mindig megvolt: az eljárási irány határozottsága és a benső kapocs a philosophiai és egyéb culturtörekvések közt. Mert ha ez nincs meg — és én legalább nem veszem észre nálunk — úgy, tűnjenek bár fel jeles philosophiai munkák irodalmunkban; legyen bár az egyesek részéről kifejtett tevékenység sokoldalú és nagy a buzgalom általában: a tulajdonképen elérendő cél — jóllehet elérése úgyszólván további haladásunk feltétele — a philosophiának olyatén beillesztése cultur-életünk fejlődésébe, hogy annak alakulására befolyást gyakoroljon, még sem lesz elérve.

Mindennek bővebb kifejtése messzebb vezetne, mint a mennyire menni szándékom.

Mindazáltal a mondottak megvilágításául és a félreértés kikerülése végett, nem hagyhatok említetlenül egyet-mást.

A művelődés történelmének legfelületesebb ismerője is tudja, hogy vannak fejlődési epochák, melyekben nem annyira új eszmék teremtése és szerzése szükséges, mint inkább a már meglévőknél mélyebb feldolgozása és öntudatosabb rendezése.

Magyarországon alighanem ezt a kort értük meg. Másuttan, az europai művelődés solidaritásánál fogva új eszmék, vívmányok és intézmények egész sorát vettük át a nélkül, hogy mindezt egyszersmind beolvaszthattuk volna specificus, nemzeti cultur-életünkbe.

Megannyi csak ezután megoldandó feladat.

A philosophiai téren pláne sok a teendő. Magunk eddig nagyon keveset producáltunk; ami meg a külföldről szívárgott be, úgy szólván megértetlen marad. Csekély még azoknak a száma is, kik a philosophia

lényegeről és jelentőségéről helyes fogalommal bírnak. Addig pedig, míg ezen tekintetben nem áll be változás jobbra, — philosophiai lendületről szó sem lehet. Ugy vagyok meggyőződve, hogy a philosophia valamennyi barátjának mindenek előtt arra nézve kellene megállapodásra jutnia, eltekintve az elvi különbségtől, hogyan lehetne a philosophia lényegét és jelentőségét oly világításba helyezni, hogy helyes felfogása szélesebb körökben is terjedjen el? Nézetem szerint e végett mindenekelőtt be kellene bizonyítani, még pedig kézzel fogható vonatkoztatással actualis cultur-érdekeinkre, hogy a philosophia nem hóbortos német professorok tücskéinek és bogarainak gyűjteménye — mely felfogást egyébiránt néhány hazai termék csak megerősített, — hanem, hogy a philosophiai vívmányok nagyon is practikus értékkel bírnak, amennyiben alkalmazásuk politikai és vallási kérdésekre, követésük a társadalmi életben általában és az ember sorsának változataiban, megbecsülhetetlen előnyöket biztosít. Szóval viszonyainknak megfelelő tervszerű eljárás által befolyást kell szerezni a tiszta észnek és az emberi dolgok magasabb felfogásának cultur-életünk alakulására. És hogy ebben valaki hathatósan közreműködhessék, nem kell ex professo még philosophusnak sem lennie. Elég a magasabb képzettség, minővel hála Istennek! Magyarországon sokan bírnak, és kitartó akarat, melyről Arany helyesen mondja: „Tudót az erő micsoda? Akarat. Mely előbb vagy utóbb, de borostyánt arat.“ Csak ha ekként szerteágazó és sokoldalú gondolati kölcsönhatás létesül, akkor lehet — de előbb semmi esetre — biztosan venni nemcsak a philosophiai eszmemozgalom termékeny sikerét, hanem a gondolkodás oly foku emelését is a társadalom szélesebb köreiben, minő ovetlenül szükséges, ha korunk nagy ellentéteinek megítélésében legalább a tájékozatlanságból eredő tévedéseket el akarjuk kerülni.

És a társadalmi gondolkodás fokozása annál inkább szükséges, minthogy az europai cultur-életben oly symptomák jelentkeznek mindenütt, melyek míg egyrészt felhalmozódott kóroanyag létezését bizonyítják; addig másrészt a fejlődési processust válság felé terelik, melynek lefolyása összes művelődési érdekeink alterálása nélkül nem történhetvén meg: minden művelt társadalomban elutasíthatatlan követel-

ménynyé válik, szillárd álláspont foglalása, mely legalább annyira, mennyire emberi előrelátás által lehetséges, garantiát nyújt arra nézve, hogy végzetes tévedés nem esik meg. Nagyon természetes és magától értetődő, hogy az ilyen magasabb álláspont létesülése mindenkor az illető társadalom gondolkodásának szívonálától van föltételezve.

A válság kitörését a cultur-élet minden ágában felmerült, mindinkább hegyesedő és diametralisan egymás ellen forduló ellentétek kétségtelenné teszik.

Azonban mindennek részletezése és tüzetesebb kifejtése ezen értekezés megállapított keretén kívül áll; és bátran el is maradhat, mert tagadhatatlan az ellentétesség az európai cultur-élet alakulásában.

Nézetem szerint ezen ellentétesség legpraegnansabb kifejezését azon két, egyaránt népes és elszánt tábor mindinkább határozottabb actiójában leli, mely táborok egyike áthatóan harsogtatja: „Ni maître, ni Dieu;“ másika még visszadörgi: „Königstreu und fromm.“

Hogy ezen táborok actiója nem marad bizonyos nyelvi, vallási vagy politikai határok közt: arról kiki szerezhet magának meggyőződést, ha tapasztalatai fölött csak felületes szemlét tart. Mindegyiknek vannak mindenütt támadásra kész hívei és ellenfelei.

Milyen lesz az ezen ellentét következtében beálló válság lefolyása? az a jós jövőt felderítő ihlettsége nélkül előre meg nem állapítható. De az kétségtelen, hogy minél hosszab ideig marad el ezen éles ellentét a cultur-élet fejlődésének folytonosságát és egyenletességét biztosító kiegyenlítése, annál iminensebb lesz a veszély összes művelődési érdekeinkre nézve; hiszen itt-ott a krízis már acuttá volt.

És Rosmini életmunkájának nem utolsó érdeme, hogy a nemzete culturalis fejlődésében alakult ellentétek kiegyenlítésén törhetlen buzgalommal fáradozott. Bennünket Rosminitől ugyan nagy idő választ el, a viszonyok is változtak; de azért a kiegyenlítés kérdését illetőleg, sok, még most is értékes utmutatás található nála.

Egyébiránt a kiegyenlítés munkája még a leggenialisabb ember erejét is felülmulja, ha egymagára maradt; sikerülésének okvetlen föltétele a művelt társadalom közreműködése.

Általában a társadalmak vagy önmaguktól gyógyulnak meg, vagy menthetetlenül vesznek el; aszerint amint az ész és értelem reactiója marad győztes, vagy a szenvedély és ösztön megújuló actiója; mert

az ész és értelem az ember létét biztosító erkölcsi világrend fentartója és hordozója; a szenvedély és ösztön meg, az emberi létet lehetetlenné tevő, mert az erkölcsi világrendet felforgató chaotikus harcnak az előidézője és szítója.

Amilyen találó épp oly általános igazság kifejezése Schiller ezen verse:

„Solange nicht den Bau der Welt
Philosophie zusammenhält,
Bewegt sich das Getriebe
Durch Hunger und durch Liebe.“

Z o m b o r.

—y —ő.